

in details beheerst. Zijn kennis van het relevante uitgegeven en onuitgegeven bronnenmateriaal is fenomenaal en zijn belezenheid dwingt respect af.

De kracht van de auteur is echter tegelijkertijd de zwakte van het boek. De auteur weet zoveel van zijn onderwerp en hij vertelt er zo graag over dat hij naar mijn smaak een te dik boek heeft gemaakt. Deel III 'Het Kerkgebouw en meer' had hij beter achterwege kunnen laten. Het vormt geen organisch verband met de andere twee delen en was als afzonderlijke publicatie beter tot zijn recht gekomen. Een minder omvangrijk boek had misschien ook een boektechnisch beter product mogelijk gemaakt. De bladzijden zijn nu te vol bedrukt (zo is er nauwelijks een marge voor het maken van glossen). De noten (vaak net zo interessant als het betoog) hadden onderaan de pagina gemoeten; nu moet de lezer bladeren en zoeken, ook al omdat de kopteksten bij de tekst geen hoofdstuknummers bevatten. Ook had dit boek waarin zoveel verschillende onderwerpen grondig worden besproken een goed zakenregister verdiend.

Maar dit zijn allemaal kleine dingen. Bram van den Hoven van Genderen heeft met *De heren van de kerk* de Nederlandse mediëvistiek verrijkt met een standaardwerk dat ons vanuit het Utrechtse kapittelleven een wijde blik biedt op de Europese context waarbinnen het leven van de toenmalige hoge geestelijkheid zich afspeelde. Een formidabele prestatie!

C. M. Cappon

A. G. Weiler, *Volgens de norm van de vroege kerk. De geschiedenis van de huizen van de broeders van het gemene leven in Nederland* (Middeleeuwse studies XIII, Nijmegen: Centrum voor middeleeuwse studies, Katholieke universiteit Nijmegen, 1997, xxvi + 262 blz., f39,50, ISBN 90 73419 07 7).

Op dit boek is maar één ding aan te merken, en wel de titel, want die wekt verwarring. Er wordt gesuggereerd dat we met een verhandeling over de spiritualiteit van de Devoten van doen hebben, en met een 'geschiedenis' in de zin van een lopend verhaal. Geen van beide is het geval: dit boek is een naslagwerk. Daarmee valt het in een genre dat zeer bepaalde beperkingen heeft. Die worden hier echter bijzonder vruchtbaar gebruikt en zelfs uitgebuit. Dat maakt dat de argeloze *outsider* die dit boek zonder specifieke kennis van zijn wordingsgeschiedenis ter hand neemt en op grond van de titel misschien wel 'een nieuwe Post' verwacht, zijn aanvankelijke teleurstelling al snel ziet omslaan in dankbare appreciatie.

Wat er geboden wordt is namelijk niet gering. Na een korte maar zeer nuttige inleiding volgt een systematische beschrijving van de twintig huizen van de broeders van het gemene leven die er op het huidige Nederlandse grondgebied hebben bestaan. De rij wordt geopend met het huis te Kampen, dat Weiier wijselijk tussen haken opvoert, omdat deze 'stichting' niet oorkondelijk is bewezen; we kennen de *servitores Dei compenses* alleen uit Grotes eigen brieven. De volgende negentien huizen, alle stevig gedocumenteerd, bevonden zich in Deventer en Zwolle, op de Agnietenberg, en voorts in Almelo, Amersfoort, Vollenhove, Delft, Albergen, Sibculo, Hulsbergen, 's-Hertogenbosch (2 stichtingen), Doesburg, Groningen, Harderwijk, Gouda, Nijmegen, Utrecht en Berlikum. Daarnaast hebben er in vier Hollandse steden (Hoorn, Purmerend, Leiden en Haarlem) nog in totaal zes huizen bestaan die wegens hun onduidelijke status in een appendix worden opgevoerd. We kunnen het betreuren dat de eigenaardige, ruwweg 'Hanze-achtige' spreiding van de twintig historisch bewezen huizen niet door een kaartje wordt aangetoond — maar om zo'n globaal beeld gaat het in dit boek nu eenmaal niet. Hier gaat het om elk huis apart, om de (bijna) volledige en vooral systematische opgave van de feitelijke gegevens waarover we op dit moment per afzonderlijke stichting beschikken.

Het mooie is hier die systematiek. Van elk apart huis worden er zeven punten behandeld: 1 naam en ligging, 2 geschiedenis, 3 geestelijk leven, 4 gebouwen en kunst, 5 invloed op andere instellingen, 6 rectoren en 7 bronnen en literatuur. Het belangrijke punt 3 heeft nog weer onderverdelingen naar schrijf-, druk- en onderwijsactiviteiten. Ten slotte is er een aparte bijlage met opsomming van alle bewaarde handschriften die een historicus van nu met de Nederlandse fraterhuizen in verband kan brengen (op grond van een diversiteit van criteria, uiteraard). In deze bijlage worden de huizen in alfabetische volgorde opgevoerd, en niet, zoals in het *corpus* van het boek, chronologisch naar stichtingsdatum. Wat hier in 26 bladzijden wordt geboden (en verantwoord) is nogal indrukwekkend. Ongetwijfeld liggen er juist hier mogelijkheden voor kritische aanmerkingen en aanvullingen door kenners van het specifieke bronnenbestand van één van de huizen, maar daardoor kan geen afbreuk worden gedaan aan de interessante uitwerking die het boek in zijn geheel genomen heeft: in al zijn feitelijkheid maakt het enkele essentiële karaktertrekken van de Moderne Devotie duidelijker dan de oudere, meer 'betogende' literatuur vaak doet. Pas aantallen, plaatsen en namen tonen aan hoe precair het bestaan van deze stichtingen was, hoe klein en dus zwak het zo veel benadrukte lekenelement, hoe groot het contrast tussen de invloed die de beweging had en de feitelijke omvang. Want het gaat om kleine aantallen bewoners, telkens weer, en wat blijven die gemeenschapjes afhankelijk: van kerkelijke goedkeuring en wereldlijke giften. En hoe sterk blijkt de werking van het intermenselijk mechanisme dat tot een vaste hiërarchie in de taakverdeling leidt: handarbeid voor de leken, hoofdarbeid (waaronder afschrijven) voor priesters en clerici/studenten. Hoe duidelijk wordt ten slotte ook dat de broeders zich toch per slot minder van de orden onderscheidten dan van de begarden en tertiariissen, zoeperingen waarmee historici hen in verband plegen te brengen. Zo wordt als het ware 'zichtbaar' dat de overgang van de huizen tot een orde niet alleen een kwestie van kerkelijke dwang is geweest, maar ook van innerlijke noodzakelijkheid. De specifieke eisen die de broeders zich stelden, met name de overdracht van persoonlijk bezit en het zich onderwerpen aan een dagordening maakten ook zonder professie de geesten wel rijp voor een officieel regulier bestaan — al hadden die kleine groepjes huisgenoten van het eerste uur daar anders over gedacht.

Dit boek loopt vooruit op de verschijning van het derde deel van het Duitstalige *Monasticon fratrum vitae communis*, dat Nederland zal bestrijken (de delen over Duitsland en België zijn al verschenen). Genoemd *Monasticon* stelt zich een in principe volledige documentatie ten doel en moet dus te zijner tijd dienen als hét werkinstrument, maar intussen zal men zich met deze kleinere, Nederlandstalige versie uitstekend kunnen redden.

Bunna Ebels-Hoving

J.-M. Cauchies, *Louis XI et Charles le Hardi. De Péronne à Nancy (1468-1477). Le conflit* (Bibliothèque du moyen âge VIII; Brussel: De Boeck université, 1996, 184 blz., Bfl150,-, ISBN 2 8041 2128 3).

De titel van deze mooie studie geeft wellicht enigszins verborgen voor de algemene historicus meteen de kern weer van Jean-Marie Cauchies' nauwkeurige en precieze uiteenzetting van de verhouding tussen koning Lodewijk XI van Frankrijk en de grote Karel, zoon van Filips de Goede van Bourgondië en Isabella van Portugal. Charles *le Hardi*, niet Charles *le Téméraire*: Karel de Stoute, net als zijn overgrootvader, de grondlegger van de Bourgondische staat; niet Karel de Overmoedige, de Roekeloze, die door zijn vermetelheid wel spoedig ten onder zou zijn gegaan ook als hij niet in 1477 bij de belegering van Nancy was gesneuveld.